

BERTHA ZOLTÁN

Nőregény – és mágikus realizmus II. rész

Kodolányi János: *Szép Zsuzska*

Kodolányi szinkretikus-mitologikus perspektívájához az a termékeny jelentésszcilláció is szervesen hozzátartozik, hogy Szép Zsuzska alakja nem sematizálódik (még mesei értelemben sem) egy pillanatra sem: ő egyszerre belül- és kívülálló a maga életvilágában. Kérdéses, hogy magasrendű szenzibilitásának és „cömöndévé” süllyedésének végletei között, egyedi és egyszeri tulajdonságainak, életútjának hullámzó örvényeiben mennyire lehet jellegzetes típusa, reprezentánsa, képviselője, szimbóluma, akár irányítója annak az ormánsági parasztvilágnak, amelyben gyökerezik, és mennyire jelképes hőse vagy áldozata annak? Szakrális értékek autentikus őrzésére és továbbörökítésére hivatott alkata miként gyengül el és alázatlik meg az értetlenné durvuló közegben, az eltorzuló milióban, s hogy mindennemű leépülése, elnyomorodása közepette is miképpen lényegül mégis intő jellé, s a parasztság még pislákoló morális őstudásának letéteményesévé, megszemélyesítő sűrítménnyévé?

Egyrészt tehát mindenképpen fölötte áll az őt körülvevőknek (a hetérák, a szerelem-papnők mítoszi vonásaival együtt is). Spirituális képességei a fundamentális ősnépi tudáskincs és metafizikai érzékenység legtisztább és leghitelesebb – de a huszadik századra végzetesen összeroncsolódó – értékeinek, azok maradékának a jelképes képviselőjévé avatják.¹ Transzcendens titoksejtelmek és genuin rejtélyérzetei ösztönösen is az egyetemes emberi horizontteljesség irányához vezetik, igazítják. A természeti és természetfölötti áhítatban gyökerező, az eredendő, primordiális religiozitás antropológiai alapjait megtartó, a lélek pneumatikus lényegében fogant szárnyalásvágy orientálja az univerzum kozmikus misztériumának átérzésében. A „mysterium tremendum” és a „sensus numinis” sugárzó őserzete, természetmisztikája ra-

gadja gyakran magával: „Minden érzékén dobolt, kiáltott, suttogott, zengett a világmindenség szörnyű szépsége, titokzatos nagysága és hideg nyugalma. Végtelen néma zenekar volt az, ami körülötte és benne harsogott. Egy darabig állt, s egész lényét el-töltötte a lesújtó fenség érzete.”² Az „egyedülvalóság lesújtó és fölemelő volt egyszerre”³; „fönt, a mélységes, irtóztató messzeségekben ragyogtak, reszkettek a csillagok, a Tejút fehér szalagja s az erdő vonala fölött mindjobban tisztuló, fényesedő Hold tükörlapja.”⁴ „Egész testén jeges borzongás futott végig. Szavai iszonyú idegenséggel siklottak a holdfényes csendben.”⁵ Felemelő ámulat és a kozmosz választalan csöndje egyszerre igézi. Az organikus mindenség vitalitása, amely biztonságot, harmóniát sugároz – de amely már a néma hallgatás és hidegség iszonyával is vacogtatva riaszt. Sóvárog a mindenség ölelő melegére, s maga is a lélek expanzióját tanúsítja: „egynek érezte magát a mindenséggel”⁶; minden „valahogy összevegyült, összekeveredett, mint a zenekar különféle hangnemei, örvénylettek ritmikusan hullámzó színekben, s mindebből tisztán vált ki a világmindenség nagyságának, az élet megdöbbenő végtelenségének és titkosságának állandó átérzése.”⁷ „Megpihent, s fölpillantott az égre. Egyetlen öleléssel szeretett volna átfogni minden szépséget, leborulni az egész világegyetem előtt, annyira átfűtötte, izzóvá lelkesítette ez az illatos, friss, titokzatos neszekkel teli csillagos éjszaka.”⁸ A falusi élet realitásában ez az átszellemültség a hagyományos és konvencionális vallásos magatartás felizzásaként is élénken megmutatkozik. Az ünnepi „napokban valami mély megilletődés ömlött el” rajta és benne; „lassú, komoly, méltóságos léptekkel ment a templomba. Zsoltára mellett kis fehér kendőt és korai rózsá apró fehér bimbóit szorongatta.”⁹

Lelkében tehát forró létszerelem és rezignált békességvágy váltogatja egymást,¹⁰ minden emocionális véglet felajzott átélésével. Háborgó érzelmei, érzület-

1 Ő „tudja élni igazán a létezés alapértékeit. A szerelmet, a tragédiát, a hűséget”. Bata Imre: *Képek és vonulatok*. Magvető, Bp. 1973. 243. – „Szép Zsuzska kifogástalanul, emberien nemes lélek.” Nagy Lajos: *Kodolányi János: Szép Zsuzska*. In: *Én vagyok – In memoriam Kodolányi János*. Szerk.: Csűrös Miklós, Nap Kiadó, Bp. 2001. 66.

2 Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. In: K. J.: *Fellázadt gépek I–II*. Magvető, Bp. 1961. I. 154.

3 Uo. 156.

4 Uo. 154.

5 Uo. 158.

6 Uo. 77.

7 Uo. 155.

8 Uo.

9 Uo. 143.

10 „Lelki matériáinak heterogén voltát” emlegeti Nagy Lajos (Nagy Lajos, i. m. 65.).

hullámzásai a szinte atavisztikusan mámoros-szenvedélyes szerelmi epekedéstől („halálos szenvedély”¹¹ kínozza) a mindenről lemondó letargiáig terjednek. („Szeretett volna azonnal meghalni s nem tudni erről az undorító, aljas életről semmit.”¹²) Mindegyre csak borzasztó, „fájó gyönyörűség” és undor között hanyódik, szomorúan hasít belé minden érzés, és gyakorta szeretne saját magától is szabadulni.¹³ „Milyen játékos isten kezében bábu ő, hogy ilyen kegyetlenül forgatja, üti, öltözteti, vetkőzteti, torzítja az arcát hol sírásra, hol nevetésre?”¹⁴ „Csupa ellentmondás volt minden. Hánykódott a lelke, mint a rozzant falióra ingája a falon.”¹⁵ S annyi szennyet és szépséget élt meg, annyi mocsokban és örömben, feneketlen mélységbe zuhanásban és újrakezdésben volt része:¹⁶ hogy az mind megint csak különtségét, transzindividuális kiválasztódását, kívülállását fokozza – az intenzív pszichózis samanisztikus tulajdonságaival együtt: „Szédelgett, gyomra olyan volt, mint a parázzsal meggetett táltosé.”¹⁷ Ennélfogva pedig rendkívüli intenzitású büntudata is emésztőbb, gyötrelmesebb. Mint aki korpa közé, „egészen a disznók közé keveredett, visítva taszigálják, marják, s besározzák teljesen”¹⁸ és végérvényesen; állatok közé rángatva maga is állattá válik, pedig „nem lett volna szabad disznónak lenni a disznók közt.”¹⁹ Így a kínzó bűnbánat, a maga „piszkosságának és bűnösségének tudata is folyton erősödött”²⁰ benne.

S ez a morális tudatosság itatja át magatartásának nemesebb erkölcsiségét egyéb vonatkozásokban is. „Boszorkányságának” pozitív megnyilvánulásai közé tartozik gyakorlati, praktikus gyógyító segítőkészsége. Sokféle bajjal keresik föl, s csontakó, betegség-enyhítő, embertársai ezernyi panaszán segítő ténykedésével is nevezetessé vált a környéken. „S míg a csontokat tapogatta, lécz közé kötözte (a beteg ordí-

tott, ahogy csak a torkán kifért), becsavarta szorosán vászonnal, homlokán elsimultak a redők, és szája csücskein mosoly játszadozott.”²¹ És hivatásos magzatelhajtónak is számított, hiszen ilyen „gyermekveszejtő” volt már „az anyja, nagyanyja is.”²² Egy drámai jelenetben viszont mintegy erkölcsi jótéteménnyel, követendő etikai minta demonstrálásával szolgáltat mintegy példázatos történelmi igazságot és elégtételt a gyilkos társadalmi kórral, a létveszedelmes egykézéssel, a paraszti önpusztítással szemben.²³ Nyersen ellenszegül egy egészségtől duzzadó állapotos fiatalasszony kérésének, hogy elhajtsa magzatát. A saját gyermektelenségéből is fakadó összes mérget, sístergő dühét, szidalmát öntve rá a meghökkent leendő anyára tagadja meg a közreműködést ebben a felháborító és embertelen kollektív önsorvasztásban, e fájdalmas reménytelenség szülte negatív, önmegsemmisítő, szégyentelen „néma forradalomban”. „Te utolsó, te! Nem sülsz ki a szömöd? Nem ég le a pofádrul a bőr? Hát csak hentörögysz az ágyon, te piszok, te sönki! Ede gyüsz hozzám, hogy csinajam el a gyөрöködöt? Mer neköd kevés, amit megesző? Mer nem akarsz kapáni, aratni, szoptatni? Hogy az a Jehova egy igaz Isten rohasszon belé az ágyba, te szemét!”²⁴ – teremti le ádáz haraggal a mit sem sejtő, makk-egészségesen gömbölyödő menyecskét.

S a tragikus személyes és közösségi élménykatalizmákból áradnak föl minduntalan a rémületes, fojtogató, torokszorító kozmikus magány preegzisztencialista életérzésének elháríthatatlan hullámai. Ezer-

21 Uo. 138–139.

22 Uo. 141.

23 „Egy egész nép gyilkolja önmagát s tömegbódulattal rohan a halál felé”; „a tömegbódulat minden értelmetlenségével a sötétség felé”. Kiss Géza: *Ormányság*. Gondolat, Bp. 1986. 499.; Az „Ormányság embersakálók egymást marcangoló, életgyilkos tájává zuhan.” Juhász Géza: *Népi írók*. Magyar Élet, Bp. 1943. 32. – Pontosan ebbe az erkölcsi állapotba, válságba kerülnek az emberek Kodolányi első klasszikus novellaremekéiben, a beszédes című *Sötétségben* is. Ezek a művek az „önfenttartó ösztön” elfajulását, tragikus torzulását láttatják Féja Géza szerint is (Féja Géza: *Nagy vállalkozások kora*. Magyar Élet, Bp. 1943. 344. – „Az Ormányság mindig valami furcsa kettősséget jelent Kodolányi művészetében. Élményi anyagot szolgáltat a falu idilli képe megrajzolásához, a közösen végzett munka szépségéhez, az együttes daloláshoz, a derűs és harmonikus élethez, az archaizáló színekhez. [...] Másfelől az Ormányság mint a magyarság pusztulásának, a nép sorsáért érzett aggodalomnak a szimbóluma jelenik meg. Az ország népének legsúlyosabb problémáit itt ismeri meg. A nép sorvadása, a beszögezett ajtajú-ablakú házak, a kispadon gubbasztó öreg szülék, az egyke az egész magyarság veszésének tragikus látomásává nő képzeletében.” Tüskés Tibor: *Kodolányi János*. Magvető, Bp. 1974. 33.

24 Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. i. m. 140.

11 Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. i. m. 151.

12 Uo. 136.

13 Uo. 132.

14 Uo. 147.

15 Uo. 151.

16 Uo. 130., 145. – Az író „bizonyos kedvteléssel állítja egymás mellé az élet bántóan ellentétes jelenségeit. Tagadhatatlan, hogy az életben sok a kontraszt, s hogy a szenny betolakszik a legtisztább dolgokba is, miket meg tudnánk valósítani.” Várkonyi Nándor: *Egy irodalmi korszak számvetése*. Széphalom Könyvműhely, Bp. 2008. 210.

17 Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. i. m. 134.

18 Uo. 86.

19 Uo. 87.

20 Uo. 87.

nyi árnyalatban vetül ki a társtalan létbevetettség, a magárahagyottság, a megoldhatatlan magárautaltság konvulzív kínja. A nyomasztó, „halántékra ülő” egyedülvalóságé, a rettentő idegenségérzeté.²⁵ „Oly egyedül volt és oly Isten kegyelmére szoruló! Annyira minden szeretetet nélkülöző.”²⁶ „Maga elé meredve a sötétben csak ült, ült óraszám, s nagyon egyedül érezte magát az irtóztató csendben és sötétségben”;²⁷ „végtelenül árvának, esettnek és elhagyottnak érezte magát”.²⁸ „Üres, rettentő sivár és idegen volt körülötte minden.”²⁹ (Hasonló egyetemes otthontalanságérzet és létértelmetlenség kerítette már hatalmába Turi Dani feleségét, Takács Erzsit az éjszakai szabad ég alatt Móricz Sáraranyában – „Újra kint van az utcán. A semmiben. A rettenetes világürességben. / És most hova” –, aztán Kosztolányi *Pacsirtáját* – „Feküdt az ágyon, még mindig hunyt szemmel, ezen a meddő, hideg leány-ágyon, melyen még nem történt semmi, csak aludt, betegeskedett, nyomta terhével lefelé, mint hulla a ravatalt” – vagy a fiatalon megözvegyülő és eláruló Kurátor Zsófit is Németh László *Gyászában* – „A levegő lehült, s a csontjai közé furakodó hideg s a hold idegen fénye egy pillanatra elidegenítették önmagától is. Mintha múlt és sors nélkül állna”) Ijeszti az elviselhetetlenül dermesztő, üres magányosság és a rémségesen zúgó mély csend is; és minden rettenetesen félbemaradottnak, céltalannak, hiábavalónak tetszik. Az életidőből a halál felé tartónak („Sein-zum-Tode”); ahonnan visszafelé, retrospektív távlatból nézve is vészterhesen elkerülhetetlennek bizonyul minden előző esemény: „S most végigpergett előtte az egész élete. Olyan volt ez az éjszakai munka, mint a gyónás. Mélyen magába merült, s csodálatos finomsággal, pontosan érezte meg életének, cselekvéseinek, a véletlenek láncolatának megdöbentő törvényszerűségét”.³⁰ A szűk, szorongató, börtönszerű létezésben („mintha körös-körül szűk börtön lenne az udvar és a ház, mintha minden nyomná, s menekülni kellene”; „fázott és égett, szomjazott, s az alacsony házak sorát szűknek, szorongatónak érezte”³¹) keseredik a „kegyetlen, sivár egyedüllét, mintha végtelen puszta kellős közepén állana, s nem

kiálthatna maga mellé senkit”³² – legfeljebb a szabadítónak remélt Istenhez fohászkozhat. Vagy eszébe juthat az emlék (valamifajta nép- és gyermekmesei, tündér- vagy varázsmesés atmoszférájával): egyszer régen „a szívszorító sötét erdőben, távol a fák közt halvány ezüst fényvel látta derengeni a korhadt fátörzsek lidércét, s látta a kígyókirályt is, amint két másikkal együtt gyémántkövet fújtak a koronája számára.”³³ S amikor minden tobzódik az életerőben, perzselődik és lángol a vitalitástól, az égető, tüzes, magérlelő, kicsattanó nyárban is ő csak mint „szomorú vad”³⁴ üzetik a titok homályába, és arat elsőként a péter–páli éjszakán. A jelenséghez borzadályal viszonyulnak a falusiak: „A nép sohasem tudta, ki aratja meg a határt, csak suttogta, rebesgette, hogy a boszorkány. Meglesni nem merték. Aki találkozik vele, nyomban meghal. Óriási fehér asszony, nem lehet látni belőle semmit a tetőtől talpig leomló redős lepletől. Csak ha keresztúton éri az ember, akkor nézhet az arcába, de megutálja tőle az egész életét. Hogy ez mit jelent, nem értette senki. De borzadtak tőle.”³⁵

Szép Zsuzska mindazonáltal jellegzetes típusa, reprezentánsa is közösségének. Viselete, viselkedése, tánca, éneke, jelenszerezése környezete legsajátabb valódi arcát is megmutatja. Azonosul, mintegy össze is olvad azzal, ahová tartozik. A keleti népek tiszta, „szent fehérségét”³⁶ ölti magára. „Tetőtől talpig fehérben járt, a vénasszonyok és gyászolók fehér vásznaiban, homlok- és állkendőt használt, s ebből a sok fehér redőből úgy tekintett ki barna arca és nagy-nagy fekete szeme, mint a temetésen lobogó fáklya.”³⁷ És így oldódik bele abba a fényteli ragyogásba, amelynek ábrázoló leírása egyszerre lírai és néprajzi telitalálat, felcsigázott prózastílusában pedig az expresszionista, hevületesen stilizáló Szabó Dezsőével is összevethető: „A húsvét úgy múlt el, mint valami emberekben, fákban, házakban és énekekben kizengő óriási tavaszi himnusz. Minden ünnepelt. Minden föltámadt, és az ég felé tárta karjait. Nem volt vallás ember és ember között, állat és állat között. Egyetlen kacagó, szent, éneklő szájja olvadt minden, az élet, a tavasz dicséretére: a tisztán söpört utcák, melyeket színessé tett az ormánsági asszonyok

25 Uo. 77.

26 Uo. 89.

27 Uo. 144.

28 Uo. 78.

29 Uo. 77.

30 Uo. 154–155.

31 Uo. 131.

32 Uo. 77.

33 Uo. 77.

34 Uo. 152.

35 Uo. 156.

36 Kiss Géza: i. m. 148.

37 Kodolányi János: *Szép Zsuzska*. i. m. 138.

hófehér, a menyecskék lebegő fehér-piros-zöld-sáfrányszín, a pusztai katolikus cselédasszonyok fekete, a horvátok fehér és szláv cifra, a nyelvelő cigányok piszkos-zöld, sárga és vörös ruhája, a kiöltözött pógárlányok ‚párizsi‘ és ‚bécsi‘ kosztümje, boája, a környékről beözönlött biklák, kebélek, gatyák, kötők, szoknyák, prémek, napernyők, hólos, cipfes, guvrált, slusszban lézser, plisszírozott vagy nem plisszírozott tavaszi öltözetek, csizmák és félcipők... Kavarogtak, illegtek, kacagtak az utcán, mint a párzó madarak, s körös-körül éppúgy kacagtak a fecskék, verebek és rigók, barátkoztak a kutyák egy-egy kapu előtt, mosolyogtak az aranyzöld fák, s a Nap. [...] a Nap oly tisztán, bőven, isteni jósággal és pazarul zuhogtatta aranyát, mint valami végtelen, kifogyhatatlan fejedelem, aki semmit sem tart számon, ragyog és boldog, mert belőle él kicsiny és nagy, és nem vesz vissza semmit. S a harangok lelkendeztek, bűgásuk összefonódott, s az emberekkel együtt énekeltek egy halotról, aki föltámadt, a halálról, akin győzött az élet s az életről, mely örök, végtelen formákon át ömlő gazdag öröm még a halálon túl is.”³⁸

S azután Szép Zsuzska lesüllyedése, kirekesztődése a falubéliek közül a stációk gyors egymásutánjában zajlik. Végső kétségbeesésében, hogy ne veszítse el fiatal szeretőjét, sőt kielégítse annak mohó anyagi vágyait, felkínálja neki mindenét: őseitől, szüleitől örökölt s féltve szeretett házát, kertjét, összes vagyonát. Titkon még késői gyermek fogantatásáról is ábrándozik, s olykor varázstudományát, a szerelmi varázslás fortélyait is fontolgatva törli a fejét (hogy „szerelemfüvet tehetne a levesbe”, s azon kapva magát, hogy „szerelmeseknek való babonázó verseket mondogat”³⁹). A pusztán gazdagodni, terjeszkedni kívánó, számító (az asszony ítéletében is „gazember, haszonleső, hazug”⁴⁰) férfi azonban könyörtelenül löki, dobja félre, rugdossa el magától az önkívületig szerelmes Zsuzskát. Akinek hiábavaló áldozata még inkább „félbenmaradottá”, „céltalanná”⁴¹ teszi egész életét. Miközben hajdani elveszített szeretőjéhez az emlék-szerelem varázslata fűzi, annak fiához pedig a valóságos, jelenbeli szenvedély félőrulete: azaz mintha kettőzött paroxizmus a maga életének jóvátételére, utolsó esélyként. Új szerelmét a régi férfitől származó saját fiának is tekinti egyben, s úgy rajong,

áhítozik érte.⁴² Úgy képzelődik, fantáziál róla, mint megváltójáról, aki „nagy fehér felhők között” érte jön, s körös-körül láng- és füsttenger a világ.”⁴³ A régmúltból feltoluló és a mostani érzések édes-búsán sajogva (az időtlenség auráját is keltve) keverednek benne: „Keserűen markolt az emlék Szép Zsuzska egész lényébe, fájt és édes volt, eleven és mégis örökre elmúlt, boldogság volt, és sírni lehetett rajta.”⁴⁴ Szakadatlan tépődése, vívódása a Móricz által tökélyre vitt és a nyomdokán fölerősödő stilsztikai kifejezésforma, az átélt, átképzéletes beszéd eszközein is expresszíven szűrődik át. Az elbeszélésmenet, az epizodikus történetmondás sűrű szövetét megrétegezve élénkülnek meg az egzisztenciális eszmélés s a jajongás tónusai. A szerzői, elbeszélői, auktoriális narráció összeolvad a szabad függő beszédsszólamok gazdagította szereplői (aktoriális) hangzatokkal és stílusalakzatokkal, s mindez a hangnemi, stiláris, fokalizációs sokoldalúság a különféle külső és belső nézőpontok, váltakozó és oszcilláló tudatsíkok perspektivikus epikai összetettségét még tovább színesíti és fokozza: „földobott könek érezte magát. De hát vissza kell öneki hullani, csupán a benne rejlő nehézkedés folytán, hiába törekszik fölfelé, hiába?”⁴⁵; a ház „ha ráborítják a szemfödelet, kié lesz akkor? Hol lesz ő már akkor? Hol bűnhődik meg az egész mocsos, céda életét?”⁴⁶; „Milyen jó is lenne elcsöndesedni, megnyugodni odakint a szomorúfüzek alatt, szép búcsúztató versek s a harangszó elhangzása után, s bent a koporsóban feküdvé megbánni mindent, az egész életét!”, „Ellenállhatatlan, szomjazó vágy szállta meg az Isten után. Lemondani minderről, s csak az Istennek élni – milyen szép lenne ez! Adj erőt uram Istenem...”; „Vagy elnyugodni az Istennel való közösség áldott békéjében”; „Fákkal és virágokkal beszélgetni csupán.”⁴⁷

A lelki terheibe, hányattatásaiba beleőrült szegény asszony – tönkremenetele, kisémmizettsége, meghasonlásai legalsó fokán is még – misztikusan magukkal ragadó, egyszersmind szívmengető látomásokba kapaszkodik. Az emberi élet szélére hajítva,

42 „Ebben a lélekben apa és fiú alakja egymásba mosódik [...] Szép Zsuzska a fiúnak szerelme, szeretője és anyja. S ebben az ősasszonyi jelenségben a modern lélektan minden titka-tudása benne van.” Bata Imre: i. m. 243.

43 Uo. 131.

44 Uo. 74.

45 Uo. 155.

46 Uo. 144.

47 Uo. 137.

38 Uo. 142–143.

39 Uo. 96.

40 Uo. 143.

41 Uo. 144.

A Sztálin-szobor a feldarabolása előtt, Rákóczi út – Nagykörút kereszteződés (Fortepan/Franz Fink)

a koldusházban, az árokparton merengve szinte üdvörténeti (krisztológiai, eszkatológiai) – egyfajta sajátos apokasztasziszként is értelmezhető – képzetek fonódnak össze személyes és kollektív tudattalan mélységekből föláramló vízióiban: „piszkosan, maga elé meredve ült, és nézte a mocsarat.”⁴⁸ „Sovány, rancos volt ez az arc, mélyen belesüppedtek a nagy, lobogó szemek, s állandóan vizesek és vörös szélűek voltak. / Szánalomra méltó volt rongyaiban, némaságában. [...] Nem volt semmije, senkije.”⁴⁹ A rokkant vénasszony belenézett a messziségbe, az ég felhőin eljövő Krisztusra gondolt, „s amint nézte, nézte a vörös égboltozatot s a sötétben fölmeredő jegenyefák őrcsapatait, úgy látta, hogy megnyílik az ég, nagy lobogó mélységek tárulnak elé, s nem tehetett róla, de a felhőn leszálló Krisztus olyan volt, mint első szeretője: néhai Lőrincz János.”⁵⁰

48 Uo. 159–160.

49 Uo. 160.

50 Uo. – A jelenet tanúsága szerint a hősnő „csodálatos asszony, hulló népének szimbóluma. Kodolányi szemében Szép Zsuzska a szentek szentje. Az elbeszélés kezdő és záró képe ezt a szentet jelöli.” Bata Imre: i. m. 245. – Az író látja, hogy e nép „bűneinek nem egyedül maga az oka, s hogy pompás tulajdonságainak, minden más fajtánál különb, szebb adományainak tragikus elkallódásáért mások a felelősek. Ennek a délceg, tüzes, nagyra hivatott, de erkölcsét veszített („cédává lett”), kisebesedett testű és sárba taposott népnek a jelképe Szép Zsuzska, s „zárt, sajátságosan édesbús, költői, betegesen érzékeny, sötét, halálvágytól átlengett” élete elkallódásának története a regény, Kodolányi első regénye.”

Kodolányi János már első regényében rendkívüli távlatok és kontextusok összefüggésében kapcsolta össze vagy szembesítette egymással a prehistorikus előidők kultúrájának szemléleti, világgépi maradványait, a mágikus, hiedelemmitikus világszemlélet dimenzióit a huszadik század eleji modernitáspasztalet dezilluzionizmusával és egzisztenciális krízisérzékelésével, a felbomló ősi transzcendentalizmus szétesésének diagnózisával és újjáélesztési igényével, kísérletével. Az etnológiai stilizálást az analitikus, plasztikus realista lélekrajzzal feloldó, s a szociografikus látásmódra a keresztény mitológikus, misztikus horizontokat ráboltozva. Írásművészetében csoda és rea-

lizmus⁵² kivételes, egyedülálló esztétikai összhangját teremtette meg – s így emelkedhetett (későbbi műveivel együtt is) legnagyobb remekíróink közé.⁵³

Várkonyi Nándor: i. m. 216. – „Zsuzskának sorsában nemcsak az egyéni és a tipikus, hanem a jelképes ábrázolás szándéka is világosan felismerhető. [...] Szép Zsuzska a pusztuló ormánsági nép szimbóluma”. Rajnai László: i. m. 39. – „Szép Zsuzska: a magyar falusi szépség sorsa a szerelmi eltévelyedések poklában.” Juhász Géza: i. m. 32–33. – A „cédává lett szépasszony, a koldusházban tengődő, kismimmizett élőhalott az ormánsági sötétség” áldozataira emlékeztet. Bodnár György: *Törvénykeresők*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1976. 125.

51 „S talán ebben a pszichológiai, s egyúttal drámai formálásban van Kodolányi legfőbb tehetsége. [...] a paraszthetéra természetrajzát hívebben elénk állítani nem lehetett.” Várkonyi Nándor: i. m. 209.

52 „A népi irodalom így bontakozik ki előttünk, a művek alapján is, mint kultúralehetőség és kultúrszintézis, nem pedig mint egzotikus népiség. Igénye a teljes európai horizont.” Vatai László: *Csoda és realizmus*. In. *Én vagyok – In memoriam Kodolányi János*. i. m. 122–123.

53 A magyar realizmus „legkülönb mesterei közé emelkedett, Móricz, Tamási közelébe.” Németh László: *Két nemzedék*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1970. 535. – „A teljes szintézis Kodolányi életének és művének messze időkre szóló eredménye: sikerült megalkotnia a magyar élet időfölkötti, örök drámáját. Ha a magyarság életének nyomai eltörlődnének a földről, az ő műveiből vissza lehetne állítani azt, amit a világ számára ez a szó jelöl: magyar.” Várkonyi Nándor: *Az újabb magyar irodalom 1880–1940*. Szukits kiadás, Bp. 1942. 448.